

SURİYE, MISIR ve ANADOLU MEDRESELERİ

(15. yüzyıl ortalarına kadar)



2. Baskı

Prof. Dr. Mustafa Ergün



Editör:

Prof. Dr. Mustafa Ergün

SURİYE, MİSİR VE ANADOLU MEDRESELERİ (15.YÜZYIL ORTALARINA KADAR)

ISBN 978-605-364-671-6

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2015, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları

Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

1. Baskı: Şubat 2014, Ankara

2. Baskı: Ekim 2015, Ankara

Yayın-Proje: Didem Kestek

Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek

Kapak Tasarımı: Gürsel Avcı

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj Sanayi Tic. Ltd. Şti.

Büyük Sanayi 1. Cadde 95/1 İskitler/ANKARA

Tel: 0312-3411020

Faks: 0312-3413050

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No:26062

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA

Yayınevi 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

E-ileti: pegem@pegem.net

ÖN SÖZ

Medreseler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Biz, medreselerin kuruluş ve kapanış dönemlerini aydınlatan iki çalışma yayınlamak niyetindeyiz. Dolayısıyla bu çalışmaya ek olarak “*Medreselerin Son Yüzyılı*” adlı diğer yayının son hazırlıklarını da yapmaktayız.

Bu araştırma, XV. yüzyılın ortalarına kadarki İslâm eğitim kurumlarını ve bilhassa medreseleri konu olarak almaktadır. Bu konu üzerinde daha sonra yapılacak çalışmalara bir temel ve giriş görevini yapması, esas düşüncemizdir.

Araştırma, bir doküman araştırmasıdır. Elde bulunan kaynaklar üzerinden yapılmıştır. Asıl kaynakların hepsine zaman darlığı ve imkânsızlıklar yüzünden inilememiştir. Ancak İnternet üzerinden ulaşılabilecek kaynakların web adresleri de verilerek, konu üzerinde ayrıntılı bilgi almak isteyenlere yardımcı olunmak amaçlanmıştır.

Son yıllarda gerek medrese ders kitapları gerekse Türk-İslâm tarihinin ana kaynakları olabilecek Arapça tarihî ve dinî eserler Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır. Ancak İngiliz ve Fransızların bu alanda eskiden ve günümüzde yaptığı çalışmalarla karşılaştırıldığında, bizdeki çalışmaların çok zayıf kaldığı açıktır. Hem kendi tarihimizi bilinçli olarak öğrenmek hem de Ortadoğu halkları ve devletleri hakkında sağlıklı ve doğru politikalar gerçekleştirmek istiyorsak, bu bölgenin tarihini özellikle orijinal kaynaklarından çok iyi öğrenmemiz gerekmektedir.

Bu çalışmada, medreselerin, çağdaş düzenlemelerde dikkate alınması gereken kadar sağlam ve demokratik bir “eğitim sistemi”ne sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Eğitimin kurumlaşmasının ve eğitim kavramlarının gelişmesinin önemli boyutları, medreselerde kazanılmıştır.

Medreselerin gelişimi tek başına ele alınmamış, genel olarak diğer eğitim kurumlarının yanında sunulmuştur.

Çalışmayı okuyup bazı noktalarda uyarı ve katkılarından dolayı, dostum İbrahim Balık’a çok teşekkür ederim.

Ayrıca eserin yayınlanmasında ve basılmasında emeği geçen Pegem Akademi Yayıncılık Müdürü Servet Sarıkaya ile Gürsel Avcı’ya çok teşekkür ederim.

Ekim 2015

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Giriş.....	1

1. BÖLÜM

İSLAMİYETTE “EĞİTİM” KAVRAMININ GENEL DURUMU

1. İslâm Dininde “Eğitim” Kavramının Genel Durumu.....	3
1. 1. Kur’ân-ı Kerim’de.....	3
1. 2. Hadislerde	4
2. İslâm Düşünürlerinde “Eğitim” Kavramı.....	7
2.1. Tarihî Bakış	7
2.2. İslâm Düşünürlerinde Genel Eğitim Prensipleri	9
2.2.1. Eğitimin Amacı.....	9
2.2.2. Eğitimin Toplumsallaşması	10
2.2.3. İlgî ve Kabiliyetlerin Değerlendirilmesi.....	11
2.2.4. İslâm Eğitiminde Eşitlik Meselesi.....	11
2.2.5. Eğitimde Yaş Meselesi	13
2.2.6. İslâm Eğitiminde Öğretim Metodu	14
2.2.7. Müfredat Programı.....	17
2.2.8. Eğitim ve Ücret	19
2.2.9. Eğitimin Ana Elemanları.....	21
2.2.9.1. Öğretmen	21
2.2.9.2. Öğrenciler.....	22
2.2.9.3. Öğretim Yerleri.....	23

2. BÖLÜM

MEDRESELER DIŞINDAKİ İSLÂM EĞİTİM KURUMLARI

1. Eğitimle İlişkisi Açısından Cami ve Mescidler.....	25
1.1. Kavram Açıklaması.....	25
1.2. Cami ve Mescitlerde Yapılan İşler.....	26
1.3. Cami ve Mescitlerin Öğretim Yeri Olma Fonksiyonu.....	27
2. Hankah, Ribat, Tekye ve Zaviyeler.....	31
2.1. Kavram Açıklamaları.....	31
2.2. Tasavvufi Düşüncenin Genel Zihniyeti ve Ana Kavramlar.....	34
3. Eğitimle İlişkisi Açısından Kütüphaneler.....	43
3.1. Beytü'l-Hikme.....	43
3.2. Hizanatü'l-Hikme.....	48
3.2.1. Ali İbn Yahya el-Müneccim Hizanatü'l-Hikmesi.....	49
3.3. Dârü'l-İlm.....	49
3.3.1. Fâtımîlerin Kahire Dârü'l-İlmi.....	50
3.3.2. Musul Dârü'l-İlmi.....	55
3.3.3. İbn Sivâr Kütüphanesi.....	56
3.3.4. Sabur Dârü'l-İlmi.....	56
3.3.5. Trablus Dârü'l-İlmi.....	57
3.3.6. Kudüs Dârü'l-İlmi.....	57
3.3.7. Er-Radi Dârü'l-İlmi.....	58
3.3.8. Fustat Dârü'l-İlmi.....	58
3.3.9. İbn Ebü'l-Bekâ Dârü'l-İlmi.....	58
3.3.10. İbnü'l-Mâristâniye Dârü'l-İlmi.....	58
3.4. Ek Kütüphaneler.....	60
3.5. Şahıs Kütüphaneleri.....	61
4. Küttablar ve Mektepler.....	62
4.1. İslâm İlköğretim Kuruluşları Olarak.....	62
4.2. İslâmiyette ve Bizans'ta İlköğretimin Mukayesesi.....	66
5. Tıp Öğretim ve Eğitimi.....	67

3. BÖLÜM

MEDRESELER

1. Tarihi Gelişim	71
1.1. Medreselerin Doğuşu	71
2. Nizamü'l-Mülk ve Medreselerin Yeni Nitelikler Kazanmaları.....	83
3. Medreselerin Yayılması.....	101
3.1. Medreselerin Suriye'ye Yayılmaları.....	101
3.1.1. Şam Medreseleri:.....	103
3.1.1.1. Şâfi'î Medreseleri	103
3.1.1.2. Hanefi Medreseleri.....	113
3.1.1.3. Mâlikî Medreseleri	120
3.1.1.4. Hanbelî Medreseleri.....	121
3.1.1.5. Tib Medreseleri	122
3.1.1.6. Dârü'l-Hadisler:.....	123
3.1.2. Halep Medreseleri.....	126
3.1.2.1. Şâfi'î Medreseleri	126
3.1.2.2. Hanefi Medreseleri.....	131
3.1.2.3. Hanbelî ve Mâlikî Medreseleri.....	136
3.2. Medreselerin Filistin'e Yayılmaları	137
3.3. Medreselerin Mısır'da Gelişmeleri.....	139
3.4. Medreselerin Hicaz, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Yayılmaları.....	148
3.5. Medreselerin Anadolu'da Yayılmaları	150
4. Medrese Yapıları	182
5. Öğretim Kadrosu.....	188
5.1. Müderrisler	188
5.2. Mu'iddler	202
6. Öğrenciler.....	204
7. Medreselerde Okutulan Dersler	210
7.1. İslâm Dünyasında İlimler Sınıflandırılması	210
7.2. Medreselerde Okutulan İlimler	214
7.2.1. Kur'ân	214
7.2.2. Hadis.....	215
7.2.3. Dil ve Edebiyat	217
7.2.4. Kelâm.....	218
7.2.5. Fıkıh.....	220
7.2.6. Tib	221

8. İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim Derslerine Genel Bir Bakış.....	222
9. Öğretim Metodu.....	232
10. Medrese Kütüphaneleri	237
10.1. Nizamiye Medresesi Kütüphanesi.....	237
10.2. Mustansırıyye Medresesi Kütüphanesi	238
10.3. Fâdiliye Medresesi Kütüphanesi	240
10.4. Cîliye Medresesi Kütüphanesi.....	240
10.5. İbn Hubeyre Medresesi Kütüphanesi.....	241
10.6. Fahriye Medresesi Kütüphanesi.....	241
10.7. Ubeydullah Medresesi Kütüphanesi.....	241
10.8. Mesudiye Medresesi Kütüphanesi	241
10.9. Âdiyye Medresesi Kütüphanesi.....	241
10.10. Şibliye Medresesi Kütüphanesi.....	241
10.11. Seyfiye Medresesi Kütüphanesi.....	242
10.12. Bedrâ'îye Medresesi Kütüphanesi.....	242
10.13. Nûriye Medresesi Kütüphanesi.....	242
10.14. Şerefiye Medresesi Kütüphanesi	242
10.15. Mahmudiye Medresesi Kütüphanesi.....	243
10.16. Eşrefiye Medresesi Kütüphanesi	243
10.17. Cemaliye Medresesi Kütüphanesi.....	243
11. Medrese Vakfiyeleri.....	245
12. İcazet	255
13. Medreseler ve Ortaçağ Avrupa Üniversiteleri	258
Sonuç.....	268
Kaynaklar.....	271

GİRİŞ

Bir İslâm yüksek öğretim kurumu olan medreseler, eğitim sistemi açısından şimdiye kadar sistemli bir araştırmaya tâbi tutulmamıştır. İslâm tarihinin hemen her safhası üzerinde, hiç olmazsa vasat bir insanı tatmin edebilecek kadar araştırmalar olduğu halde, medrese konusu üzerinde büyük çoğunluğun kulaktan dolma ve negatif fikirleri vardır. İslâm eğitim tarihi üzerinde yapılan araştırmalarda da medrese, önemine hiç uymayacak bir şekilde geçiştirilmektedir.

Bugünlerde medreseler üzerindeki araştırmalar, bilhassa Sanat Tarihçileri arasında yoğunlaşmıştır. Avrupalı araştırmacılar genel olarak ve monografik olarak İslâm âleminin çeşitli yerlerindeki medreseleri, makalelerine konu yaparlarken, Türkiye’de bu alanda iki araştırmacının eserleri birbiriyle yarış edercesine çıktı. Aynı isimlerle, Anadolu medreselerine mimarî açıdan yaklaşan Boğaziçi Üniversitesinden A. Kuran ve İstanbul Teknik Üniversitesinden Metin Sözen Beyler, küçük sınıflama farklarıyla Anadolu medreseleri üzerindeki genel bilgileri ve kendi eklemelerini bize sundular.

Ancak yaklaşım mimarî açıdan olduğu için, faydalanmamız sınırlı kaldı.

En-Nu’aymî’nin Şam medreseleri üzerine yazdığı “*Ed-Dâris fi Târihü’l-Medâris*” adlı iki ciltlik eseri Suriye medreseleri için oldukça yardımcı oldu. Halep medreseleri üzerinde Sauvaget’in kendi araştırmaları ve yayınladığı eserler, Mısır medreseleri üzerinde Makrizî’nin eserlerinden geniş ölçüde yararlandı. Nizamiye, Mustansiriyye gibi çeşitli bakımlardan önemli medreseler üzerinde monografik araştırmalar zaten vardır.

Yer yer yan-kaynaklardan esas kaynakmışçasına faydalanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ve bunlardan mümkün olduğu ölçüde de faydalanılmıştır.

İslâm ansiklopedisinin “Mescid” maddesi, pek çok hususlarda hareket noktamız olmuştur. Wüstenfeld’in araştırmaları, ilk anlarda bizi karanlığa düşmekten kurtarmış, yollarımıza ışık tutmuştur.

Mesele ele alınırken, tarihin genel akışı içine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu, özellikle dikkat ettiğimiz bir husus olmuştur.

İslâm medeniyetinin ortaçağ Avrupa’sına tesirleri, eğitim alanında yeni bilgilerle ışıklandırılmıştır. Ancak hemen belirtelim ki, bu konu ayrıca ve dikkatle araştırılması son derece önemli bir konudur.

Bu araştırmanın amacı, konuyu biraz aydınlatmak ve daha sonra bu konuda yapılacak araştırmalara yol göstermektir. Çünkü daha pek çok esas sayılabilecek kaynakların değerlendirilmediğini biliyoruz. Gücümüzün yettiği kadar da değerlendireceğimizi söylüyoruz.

Bu yoldaki bütün araştırmalarımızın genel hedefi, Türk yüksek öğretim sistemi’nin tarihî temellerini ortaya koymak ve bunun üzerine çağdaş gelişmeleri de göz önüne alarak yeni ve kendi toplumumuza uygun, demokratik bir yüksek öğretim sistemi kurmaktır.

1. BÖLÜM

İSLAMİYETTE “EĞİTİM” KAVRAMININ GENEL DURUMU

1. İSLÂM DİNİNDE “EĞİTİM” KAVRAMININ GENEL DURUMU

İslâmîyetin ilk yüzyıllarında, “eğitim” ve “ilim” kavramları bugünkünden daha fazla iç-içe girmiş bir durumda idiler. O dönemlerde eğitim, henüz çeşitli sahalara yayılmamıştı. Meselâ, her devirde eğitim reformlarının ilk uygulayıcısı olan tıp alanında bile, o zaman, yerleşmiş bir eğitim yoktu. Eğitim, yalnız dinî bilimlere, ilme has idi.

Bu alanda karışıklığa yol açabilecek bazı kavramları da kısaca açıklamak gerekir: İlim, “*ma’rife*” ve “*şu’ur*” kelimelerinden ayrıdır. Ma’rife, deney ve düşünce ile bilgiye varmak demektir; arif, ma’rife sahibi olandır. Şu’ur, ayrıntıları anlamak, hissetmek, keşfetmek demektir; şâ’ir de şu’ur sahibi olandır. İlim ise genel anlamda ‘bilmek’ demektir. Âlim, ‘ilm sahibi olandır. İlimle fıkıhı da ayırmak gerekir. Fıkıh, fikrin bağımsız çalışması demektir. Fakih kelimesinin anlamları, daha sonradan pek çok değişikliklere uğramıştır.

İslâm düşünürleri, ilimleri çok çeşitli şekillerde sınıflamışlardır. Bunlardan büyük çoğunluğu da, “*insana faydalı olan*” dinî ilimleri öğrenmeyi ve öğretmeyi tavsiye etmişlerdir.

1. 1. Kur’ân-ı Kerîm’de

Genel anlamıyla ilim, gerek Kur’ân’da gerekse hadislerde ve sahabenin söylerinde önemli bir yer tutmuştur. ‘Alak sûresinde de Allah, bir eğitici olarak ortaya çıkmaktadır. أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (Yaratan Rabbinin adıyla oku) diye başlayan âyette eğitsel bir hava vardır ve âdeta Hz.Muhammed, bir eğitim işi içine sokulmuştur. Daha sonra gelen الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren) âyetleri, Allah ve insanlar arasındaki eğitim ilişkilerini en özlü

bir biçimde açıklıyor. Yalnız buradaki öğretmek, yaratmanın hemen bir devamı gibi olduğundan, yaratılıştan pek ayrılmamalıdır. Ama “Oku”, “Oku” diye başlayan Hz.Peygamberin Allah’la ilişkileri ve hemen sonra da ilmin eğitimi içine girilmesi, çok önemli bir noktadır.

Bundan sonra, Kur’ân’ın hemen her yerinde “ilmin öğrenilmesi” üzerinde ısrarla durulur¹. Bilgi ve ilim, Allah ile insanlar arasında ortaktır. Yalnız Allah’ın ilmi her şeyi içine aldığı halde²; insanların hiçbirinin ilmi, onu kuşatamaz³. Allah, her ilim sahibinden bilgi bakımından üstündür⁴. Bu üstünlük, onu her şeye hâkim kılar. “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu ?”⁵ diye soran Allah,⁶ “De ki, Rabbim, ilmimi arttır” diye insanları ilme ve öğrenmeye teşvik etmektedir.

1. 2. Hadislerde

Hadislerde, ilme ve ilim sahibi olanlara büyük sevaplar ve ödüller gösterilmekte, bunun önemine değinilmektedir. İlim “taleb etmek”, her müslümanın nazarında bir “farz” gibidir. Bildiği ilmi isteyenden esirgememek te kesin “vâcib” emirlerdendir. Zaten bir hadiste de “Kelime-i hikmet, mü’minin dâlesi (yitik malı) gibidir, onu her nerede bulursa derhal ahz ve kabul etmelidir” denmektedir. Yalnız bu konuda şunu unutmamak gerekir ki, İslâmî eğitimde öğretilmesi gereken ilim, her zaman ‘Kitâb ve sünnet ilmi’ olmuştur. İlmin yayılması ve bildirilmesini teşvik edici; böylece de eğitim çalışmalarını destekleyici pek çok hadis vardır.

“Hazır olanlarınız, gâib olanlarınıza tebliğ etsinler. Zîrâ olur ki, hâzır olanınız sözümlü kendisinden daha anlayışlı bir kimseye tebliğ etmiş olur”⁷ ve “Benim sözümlü iştirip belledikten sonra, iştirittiği gibi başkasına eriştirenin Allah yüzünü ağartsin”⁸ gibi hadisler, “ilm”in yayılmasında ve eğitim hareketlerinin başlamasında önemli rol oynamışlardır. Ebu Zerr-i Gıfârî’nin “Kılıcı enseme dayasanız, ben de Resulullah’tan (S.A.) bir sözü başım kesilinceye kadar tebliğe vakit bulacağımı bilsem, o sözü elbette yetiştiririm”⁹ demesi, hiç olmazsa hadis öğretiminin doğmasındaki iştiriyakı ve kararlılığı belirtiyor. Zaten İslâmî ilimlerin çoğu da bu hadis ilminden ortaya çıkmıştır.

1 Kur’ân-ı Kerim. Bakara, 151,255,282; Âl-i İmran, 7,14,61,164; Nisâ, 113,162; Mâide, 110, Enfâl, 37; Kehf, 65,66,67,68; Yâsin, 69; Zümer, 49; Mü’min,7; Şûrâ, 14; Câsiye, 17; Muhammed, 2,3,5; Rahmân,1-40; Mücâdele, 11.

2 Kur’ân-ı Kerim, En’âm, 80; Arâf, 89; Tâhâ, 98 (وَسِعَ كُلُّ شَيْءٍ عِلْمًا)

3 Kur’ân-ı Kerim, Tâhâ, 110 (وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا)

4 Kur’ân-ı Kerim, Yûsûf, 76 (فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ)

5 Kur’ân-ı Kerim, Zümer 9 (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ)

6 Kur’ân-ı Kerim, Tâhâ,114 (وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا)

7 Buhârî, (2009), *Sahih-i Buhari*. Kitabü İlm, bâb: 8

8 Buhârî, (2009), *Sahih-i Buhari*. Kitabü İlm, bâb: 8

9 Kastallani, Ş. (1307). *İrşâd es-Sâri fi Şerh-i Sahihu'l Buhari*, Mısır, 1/6

Hadis nakledicilerin ve hadislerin gerçek veya uydurma olup olmadıklarının araştırılması Tefsir, Siyer, Ahbar (Tarih) ve giderek şiir ve lügatla ilgili rivayetlere kadar uzanmış; bu ilimlerin İslâm Dünyasında canlanmasına yol açmıştır,

Emevî Halifesi Ömer bin Abdülaziz (...-101) de Medine Valisi ve kadısı Ebu-bekir b. Hazm (...-120) e şöyle bir emir yazmıştır:¹ “*Resulullah (S.A.) Efendimizin hadisine dair her ne varsa yaz (yahut yazdır). Zirâ ben ilmin indirâsından ve ulemanın inkıraz bulmasından korkuyorum. Bir da hadis-i Resulullahî (S.A.)’den başkasını kabul etme. Hem de ulema, ilmi ifşâ etsinler (yani açık yerde okusunlar). Ders vermek için (özel bir yerde) otursunlar. Tâ ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun. (Böyle yapılıns) çünkü ilim, gizli tutulmadıkça mahvolmaz.*”

Bu emirnamenin bilhassa son kısımları, eğitimin din açısından gereğini, yapılması lâzım geldiğini gösteren sağlam teşviklerden birisidir.

Hız.Peygamber’e göre; Allah’ın hidayet ve ilmi, toprağın üzerine düşen yağmura benzer. Topraklar, çeşit çeşittir. Bazı topraklar suyu kabul eder ve bol ot yetiştirir. Bazı topraklar kuraktır; suyu üstünde tutup halkın kullanmasına hazırlar. Bazı topraklar ise düz ve kaypaktır; ne suyu tutarlar, ne de emerek çayır yetiştirirler. İnsanlar da Allah’ın ilmine karşı, bu topraklar gibidirler. Kimisi vardır; hem faydalanır, hem faydalandır (Bilip bildirir); kimisi vardır faydalanır, faydalandırmaz. Kimisi de vardır ki ne faydalanır, ne de faydalandır (bilmez bildirmez).²

Birçok hadislerde kıyamet âlâmetleri sayılırken, “*ilmin ref’* olunması ve cehlin kökleşmesi” de sayıldığından³ sahabeler bildiklerini öğretmek için çok çalışmışlardır. Rabia b. Ebu Abdurrahman: “*Kendisinde herhangi bir ilim olan kimse-nin kendini zayi etmesi lâyük değildir.*” demiştir⁴. Ebuzerr Gıfârî’nin sözü ve Halife Abdülaziz’in mektubu da bu konuyla ilgilidir. Bunlar, İslâm’da öğretim hareketlerini teşvik eden ve şart tutan faktörlerin önemlilerindendir.

Ebu Hanife’nin İbn Mes’ud’dan rivayet ettiği bir hadiste; âlimler, cennetle müjdelenmektedirler: “*Allah, kıyamet günü âlimleri toplayıp diyecek ki: ‘Sizin için yalnızca hayır istediğimden, hikmetimi kalplerinize koydum. Haydin Cennete gidin, çünkü sizden gelmiş olan kusurları affettim.*”⁵

Tirmizî, Ebu Davud ve Darimî’nin rivayet ettikleri bir hadiste de âlim, âbiddeden daha üstün tutulmaktadır: “*Âlimin âbid üzerine fazlı, ayın Bedir gecesi,*

1 Zebidî, Z. (1970). *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, s.36,82.

2 Buhârî, (2009), *Sahih-i Buhârî, Kitabü İlm*, bâb: 17 Zebidî, Z. (1970). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, s.81

3 Buhârî, (2009), *Sahih-i Buhârî. Kitabü İlm*, bâb: 18,19,22,33

4 Zebidî, Z. (1970). *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, s.82

5 Yazır, H. (1937). *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. s.4792

*başlıca kavakib üzerine fazlı gibidir.*¹ Tirmizî'de bu şekilde başka bir hadis daha vardır:² *“Âlimin âbid üzerine fazlı, benim ednanıza fazlım gibidir. Muhakkak ki Allah ve melekleri, gök ve yer ahâlisi, hattâ yuvasında karınca ve hattâ balıklar, insanlara hayır öğretilene salavât getirirler.”*

İlim “taleb” ederken ölen kişi de İslâmlar nazarında çok değerlidir. Bir hadiste: *“Her kim İslâmı canlandırmak için ilim taleb ederken ölüm kendisine gelirse, onunla Peygamberler arasında tek bir derece vardır”*³.

Hız. Ali'den rivayet edilen ve daha pek çok hadis arayıcılar tarafından diğer sahabelerden de duyulan bir hadiste Hız, Muhammed, âlimleri kendisine vâris olarak bırakmaktadır: *“Âlimler, dünyanın ışıkları, peygamberlerin halifeleri, benim vârislerin ve peygamberlerin vârisleridir.”*⁴

Ahmed İbn Hanbel'in rivayet ettiği bir hadis ise şöyledir: *“Her kim bir yola girer ve orada ilim isterse, Allah onu cennet yollarından bir yola koyar. Melekler, ilim isteyene ve arayana kanatlarını gerer. Peygamberler ne dinar ne dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar.”*⁵

Bugün çok tanınan ve âlimleri şehidlerden de üstün tutan bir hadis de Hız. Ömer'den rivayet edilmiştir: *“Âlimlerin mürekkebi, şehidlerin kanı ile tartıldı da ondan ağır geldi.”*⁶

Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadis, öğrenmeyi şöyle teşvik ediyor: *“İlmi öğrenin ve ilim için sakin ve vakâr öğrenin; kendisinden ilim öğrendiğiniz kimseye tevazu edin.”*⁷

Hız. Ali'den rivayet olunan başka bir hadiste de bir âlim, bin âbiddin daha hayırlı tutulmaktadır.⁸

Öğrenmenin yanında, bildiği ile amel etmek te hadislerde önemli bir yer tutar. Ebu Derdâdan rivayet: *“Öğrenmek istediğinizi öğrenin. Fakat bildiğinizle amel etmedikçe ilmin size hiç bir menfaati dokunmaz”*.⁹ Hız. Enes'den de aynı anlamda bir hadis nakledilmiştir.

Bu hadislerle daha yüzlerce ilmi ve öğrenmeyi teşvik edici hadis eklenebilir. Ancak, öğrenilecek ilimlerin dinî ilimler olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

1 Yazır, H. (1937). *Hak Dini Kuran Dili*, s.4792.

2 İmam Tirmizî, (2004). *Sünen-i Tirmizî*, 19: 2685

3 Yazır, H. (1937). *Hak Dini Kuran Dili*, s.4792-4793

4 Akyüz, H. (2012), “*Âlimler Peygamberlerin Varisleridir*” Hadisinin İsnad Açısından Tenkid Ve Tahlili, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11:22, 159-190.

5 Buhârî, (2009), *Sahih-i Buhârî*. Kitabü İlm bab: 8

6 Suyûtî, (2008). *el-Câmiu's saîğr*, nr 10026.

7 el-Heysemî, N. (2011), *Mecmau'z-Zevaid ve Menbau'l Fevaid*, Ankara: Ocak Yayıncılık. İlim babı

8 İmam Tirmizî, (2004). *Sünen-i Tirmizî*, 19: 2685

9 Yazır, H. (1937). *Hak Dini Kuran Dili*, s.4794

Hattâ İbn Ömer’in naklettiği bir hadiste Allah’tan başka ilimleri öğrenenlerin ateş-ten oturacağı yeri hazırlamaları ihtar edilmektedir¹.

İslâm âleminde ilim için seyahat, çok rağbette idi. Bazen bu sebeple İslâm âleminin bir ucundan öbür ucuna kadar gitmek, işten bile sayılmıyordu. Birçok hadis âlimi ilim için memleket memleket dolaşıyordu. İmam Malik’in dediğine göre, Saîd el-Musayyab adlı bir muhaddis, tek bir hadisi aramak için günlerce yol almıştı². Bunun gibi pek çok hadis arama seyahatleri vardı. Bazen bir hadisin sahih veya uydurma olduğunu anlamak için aylarca yolculuk yapılırdı, çünkü sahabe ve tabiin, fetihlerle bütün İslâm dünyasına yayılmışlardı. Şa’bî (...-103) kendisine sorulan “Bu kadar ilmi nasıl öğrendin?” sorusuna “*Bıkkınlığı bırakmak, diyar diyar dolaşmak, güvercin gibi sabretmek, karga gibi erken davranmak sayesinde*” diye cevap vermişti³.

2. İSLÂM DÜŞÜNÜRLERİNDE “EĞİTİM” KAVRAMI

2.1. Tarihi Bakış

İslâm eğitimi, Hz. Muhammed ile başlar. Temkinli, fakat oldukça cesur bir gelişme göstermiştir⁴. Hiç bir bilimi eğitim çalışmalarının dışında bırakmamış ama kendi eğitim amaçlarını zedeleyici bir hal aldığı hissettiği zaman, hemen eğitim kurumlarından kovmuştur. Eğitimin evrensel gelişimine yeni şekiller ve metodlarla bir dinamizm getirmiş, ufkunu genişletmiştir.

İslâmdan önce, islâm dininin yayılma sahası olan Mısır ve İran’da doğrudan doğruya eğitim amacıyla yazılmış kitaplar yoktu. Tercüme fırtınası sırasında Plotinus’un (205-270) “*Kitâb Eflâtîn fi Edebüs -Sıbyan*” adlı kitabı ile Platon’un (427-347) “*Kitâb Te’dib el-Ahdas*” adlı kitapları Yunancadan çevrilmişti⁵.

1 Yazır, H. (1937). *Hak Dini Kuran Dili*, s.4795

2 Touati, H. (2004), *Ortaçağda İslâm ve Seyahat (Bir Âlim Uğraşımın Tarihi ve Antropolojisi)*, (Çev.: Ali Berktaş), İstanbul: YKY.

Ay, R. (2006), *Ortaçağ Anadolu’sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Alimler ve Dervişler, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 3, 17-53.

3 Ürkmez, A. (2009), *Tarih Kaynaklarından Özgün Bir Hadisçi Portresi: Şa’bî, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 125-154.

Zehebî, (1955), *Tezkiretü’l-Huffâz*, c.I, s.81.

İlim için seyahat etmek, yalnız İslâmlara has bir şey değildi. Yunan filozoflarının, Heredotos’un, Strabon’un vs. seyahatleri meşhur olduğu gibi; İslâm dünyasında kalmış Hıristiyanlar da dinî ilimlerini tamamlamak için Anadolu’ya seyahat ederlerdi (İbn Abi Usaybi’ah, ‘*Uyun al-anba’ fi tabaqat al-atibba’*, II/175. Usaybi’ah, (1882-1884).

4 Öymen, H.R. ve Dağ, M.,(1974). *İslâm Eğitim Tarihi*, s.4

5 Türker-Küyel, M. (1990), *Fârâbî’ye Atfedilen Küçük Bir Eser*, Ankara: Ataürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay. s.19.

Ibn-an-Nadim, (1871). *Kitâb al-fihrist: Den Text enthaltend*, c.I. s.244

Tibawî, A.L. (1954), *Muslim Education in the Golden Ages of the Caliphate, Islamic Culture*, 281/3, s. 428

el-Kıftî (1326), *Kitabu ahbâri’l-ulemâ bi ahbâri’lhukemâ*, Kahire: Mektebetü’l-mütenebbi.